

Priamočiari realizmus a jeho pozícia v rámci sporu realizmu a antirealizmu

PAVOL LABUDA

Katedra filozofie. Filozofická fakulta KU. Hrabovská cesta 1
034 01 Ružomberok. Slovenská republika
pavol.labuda@ff.ku.sk

ZASLANÝ: 25-11-2012 • AKCEPTOVANÝ: 04-04-2013

Abstract: This paper analyses the nature of language and its role in realism-antirealism debate. The aim of the paper is (i) to present and defend the common-sense realism as a position, which enables us to offer a plausible explanation of the evolution of linguistic practice, and (ii) to present the realism-antirealism debate as a battle of an accent. The realists emphasize (a) the source of differentiation, while the antirealists accent the process of differentiation. Both of the aims are met *via* the conceptual analysis of the main realism-antirealism concepts such as *language*, *differentiation*, *difference*, *reality*, *to constitute (to construct)* and by the assessment of the impact that the results of the abovementioned analysis would have on the position of common-sense realism.

Keywords: Antirealism – differentiation – language – realism – to constitute – to construct.

1. Úvod

Predmetom tejto state je preskúmanie povahy jazyka a jeho úlohy v spore realizmu a antirealizmu. Cieľom je (i) predstaviť a obhájiť pozíciu priamočiareho realizmu ako pozíciu, ktorá je potrebná pre úspešné vysvetlenie konštituovania jazykovej praxe a zároveň (ii) predstaviť spor realizmu a antirealizmu ako spor o akcent. Prostredníctvom pochopenia role, ktorú jazyk v spore realizmu *vs* antirealizmu zohráva, sa pokúsím ukázať, že kým zástancovia realizmu dávajú akcent na (a) zdroj rozlišovania, proponenti rozličných

variánt antirealizmu kladú akcent na (b) samotný proces rozlišovania. Vyjadrené skratkou, realisti kladú dôraz na jazykové zobrazovanie reálnych rozdielov ako zdroja zobrazovania, a antirealisti kladú dôraz na jazykové či konceptuálne konštruovanie rozlíšení.

Z hľadiska metódy je stať vo svojej podstate konceptuálnou analýzou pojmov sporu realizmu a antirealizmu, teda pojmov ako *jazyk*, *rozlíšenie*, *rozdiel*, *konštituovať/konštruovať*, atď. Na záver sa pokúsím uviesť dôsledky, ktoré pre spor realizmu a antirealizmu a pre pozíciu priamočiareho realizmu v rámci tohto sporu z danej pojmovej analýzy, vyplývajú.

V tejto štúdii používam termíny „realita“ a „skutočnosť“ synonymne, pričom termínom ako „prirodzený svet“ či „žitý svet“ sa pokúšam, pokiaľ možno, vyhnúť z dôvodu heterogenity kontextov, v ktorých sú obvykle hlboko zakorenené (fenomenológia, naturalizmus, iné). Rovnako synonymne používam dvojice výrazov „konštituovať“ – „konštruovať“ a „rozlišovať“ – „diferencovať“.

Text state vznikol na jednej strane ako reakcia na diskusie, ktoré prebiehali k pozícií priamočiareho realizmu zastávaného Petrom Kot'átkom (2005; 2006) v zborníku *Realizmus, internalizmus, individualizmus* (Zouhar 2012) a na strane druhej ako reakcia na nesmierne inšpiratívny text Laca Kvasza (2011) venujúci sa otázke skutočnosti v rámci matematiky.¹

2. Jazyk

Na úvod chcem uviesť, že podobne ako Ladislav Kvasz (2011, 303) i ja vychádzam z predpokladu, že nielen žiadna z vedeckých disciplín, ale dodávam, že ani žiadna z ľudských praxí, nemá privilegovaný prístup k realite. Každá aktivita človeka i každá vedná disciplína je zo svojej povahy selektívna.

Jazyk je súčasťou života, súčasťou žitej skutočnosti a vyvinul sa v jej rámci. A keďže je selektívnosť a aspektovosť vlastná tak individuálnemu konaniu ako i sociálne vysokokoordinovaným aktivitám typu vedy, táto se-

¹ Hoci je predmetom Kvaszovho textu skúmanie problematiky realizmu/antirealizmu v rámci matematiky, Kvaszov text mnohými analýzami i príkladmi činí tvrdenia, ktoré idú naprieč vedeckými disciplínami, ale i každodennou praxou. Pre moje uvažovanie bola inšpiratívna práve Kvaszova explikácia reprezentačnej funkcie jazyka prostredníctvom troch na seba navzájom nereducovateľných funkcií jazyka: deskriptívnej, konštitutívnej a fundačnej.

lektívnosť a aspektovosť sa premieta aj do každej podoby jazyka,² aj do každej vedy. Na základe toho, s akou praxou sa určitý jazyk spája, potom zvykneme odlišovať jazyk našej bežnej skúsenosti (ordinary language) od jazykov teoretických disciplín. A následne, s ohľadom na selektívnosť a aspektovosť daných jazykov, hovoríme o rozličnej „zrnosti“ jazykov.

Je však potrebné pripomenúť, že jazyk sa ako schopnosť vyvinul v žitom prostredí a na základe svojej reprezentačnej sily dokázal ľudskému druhu dosiahnuť nepomerne veľkú výhodu v rámci kooexistencie medzi inými živočíšnymi druhmi. Dôvod tejto komparatívnej výhody vzhľadom k iným komunikačným stratégiám živočíšnych druhov spočíva v schopnosti relatívne jednoducho naučiteľnej, ale pritom veľmi efektívnej reprezentácie diferencií, ktorú sprevádza schopnosť časového referovania.

Ľudský jazyk sa teda vyvinul a je pevne ukotvený v žitej skutočnosti, vo svete našej bežnej skúsenosti.³ Aj Kvasz (2011, 320–321) píše, že realistický rozmer jazyka sa vždy viac či menej prečerpáva i do teoreticky vyšších poschodí vied ako fyzika alebo matematika avšak prostredníctvom reprezentačných nástrojov. Tu by som sa však potreboval vymedziť voči pozícií profesora Kvasza, ktorý tvrdí, že jazyky vysokoteoretických disciplín sa zrodili vo veľmi kontraintuitívnych podmienkach, v podmienkach zapretia bežnej skúsenosti prirodzeného sveta (2011, 308). Domievam sa, že to sa dá tvrdiť iba vtedy, ak opätovne odhliadneme od toho, na čo poukazuje i sám Kvasz, teda ak odhliadneme od historického vývinu jazykov, napr. matematiky, a ich vzájomnej následnosti. Iba tak môžeme povedať, že jazyk kvantovej mechaniky je kontraintuitívny, pretože ho dávame do vzťahu s bežnou skúsenosťou, ktorej zodpovedá jazyk aritmetiky a syntetickej geometrie. Ak by

² Na tomto mieste treba podotknúť, že selektívnosť a aspektovosť jazyka nie je ničím fixným. Chápanie významu rozšírené najmä pod vplyvom Donalda Davidsona vychádza z toho, že významy (a teda aj diferenciačná schopnosť) výrazov jazyka sa dotvára aj/až na úrovni konkrétnych prehovorov. Významy jazykových výrazov sú teda silne kontextové – lokálne. Komunikácia – reálne fungovanie jazyka – tak prebieha na základe prispôsobovania významov výrazov aktuálnym diferenciačným potrebám, s tým, že obmedzením tejto flexibility významov je interpretovateľnosť, teda lokálna rozpoznateľnosť všetkých „*ad hoc* dištinkcií“ zo strany adresáta.

³ K chápaniu jazyka ako integrálnej súčasti pozri Petr Kořátko (2005, 378): „Jazyk... se vyvinul jako nástroj komunikace, která se odehrává mezi reálnými lidskými individui v reálném světě a slouží primárně ke koordinaci jejich jednání v jejich reálném prostředí. Na otázku po vztahu jazyka a světa má realista triviální odpověď: jazyk je ve všech svých parametrech součástí světa...“

som si pomohol metaforou reťaze, tak tvrdiť, že jazyk iteratívnej geometrie nemá s jazykom počtov v Egypte žiadnu spojitosť alebo že táto spojitosť je z hľadiska realizmu zanedbateľná, je to isté, ako tvrdiť, že prvé a posledné ohnivko jednej reťaze nie sú spojené. Je síce faktom, že ohnivká sa nedotýkajú priamo, ale ak by sa zásadným spôsobom „nedotýkali“ (v zmysle pospájania) vôbec, tak by o nich nebolo možné uvažovať ako o ohnivkách tej istej reťaze, pretože „reťaz“ by stratila spoločného menovateľa, ktorým je v našom prípade jazyk.

Vďaka niekoľkým špecifickým črtám⁴ je ľudský jazyk vlastne neredukovateľná pluralita reprezentačných nástrojov komunikácie. A tak má ľudský jazyk nielen schopnosť zobrazit' niečo, čo je, a schopnosť konštruovať niečo, čo nie je, ale zároveň má i schopnosť vytvárať vzťahy na metaúrovniah. Povedať, že jazyk reprezentuje, môže znamenať i automaticky zahmlieť tri dôležité a na seba navzájom neredukovateľné funkcie jazyka (Kvasz 2011, 317): deskriptívnu, konštitutívnu a fundačnú. Jazyk sa teda vzťahuje k realite komplikovaným spôsobom a nedá sa povedať, že ju len opisuje, ani to, že ju len konštituuje/konštruuje, ani to, že skutočnosť len funduje.

V kontexte takého trojfunkčného chápania jazyka ako nástroja reprezentácie, a teda nutne i nástroja rozlišovania, sa spor realizmu a antirealizmu premietne do podoby napätia. Napätie vzniká medzi chápaním jazyka ako (a) nástroja rozlišovania vo forme zobrazovania rozdielov prítomných v realite⁵ a chápaním jazyka ako (b) nástroja konštruujúceho rozlíšenia. Z dejín tohto sporu je však zrejmé, že napätie medzi realizmom a antirealizmom nemá iba svoje krajné pozície, ale má i množstvo medzipozícií. Ide teda o škálu.⁶ Ak však ide o škálu, tak je potrebné, aby napätie riešilo tú istú otázku, respektíve, aby škála mala nejakého spoločného menovateľa. Spo-

⁴ Lingvisti a komparatívni etológovia so zameraním na komunikačné stratégie živočíchnych druhov sa zvyčajne zhodujú v určovaní nasledujúcich špecifických črt ľudského jazyka (podľa C. F. Hockett 1960): sémantickosť (operatívneho fixovanie určitých asociácií na určité verejne rozpoznateľné situácie), arbitrárnosť (ľubovoľnosť spojenia medzi lingvistickým elementom a významom), dualita znázorňovania (schopnosť kombinovať relatívne nízky počet nevýznamových elementov jazyka so schopnosťou vytvorenia obrovského množstva význam nesúcich elementov jazyka), schopnosť referovať k objektom (časovo i priestorovo) neprítomným priamej skúsenosti komunikujúcich.

⁵ Ide o predpoklad diferencovanej, resp. štruktúrovanej reality.

⁶ K tomu pozri napr. Kvaszom (2011, 305-306) predstavenú škálu pozícií v otázke entitového realizmu.

ločným menovateľom však nemôže byť predmet sporu, pretože spor spočíva práve v tom, že krajný realizmus tvrdí existenciu a nezávislosť niečoho, čo krajný antirealizmus popiera. Za spoločného menovateľa danej škály je teda nutné považovať to, čo danú kontrapozíciu umožňuje a čo daný spor naprieč storočiami dejín filozofie „vyživuje“.⁷ Spoločným menovateľom daného sporu je v tomto prípade reprezentačná, teda zobrazovacia funkcia jazyka.

Ak človek niečo zobrazuje, nutne tak činí na základe schopnosti rozlišovať. V inštrumentálnej povahe každého jazyka je teda vďaka zobrazovacej funkcii jazyka vždy spoluprítomná rozlišovacia funkcia. To, že jazyk je nástrojom efektívneho dorozumievania, je prejavom toho, že jazyk je vyjadrením praktickej potreby človeka efektívne rozlišovať. A práve vďaka osvojeniu jazyka, ktorý má špecifickú črtu reprezentácie, sa môžeme zoznamovať i s rozlíšeniami, s ktorými sme neprišli do priameho kontaktu. Teda nielenže zaznamenávame rozlíšenia, s ktorými sme priamo oboznámení, ale vďaka špecifiku ľudského jazyka, ktorý spočíva (okrem iného) i vo fenoméne časovej referencie, sa oboznamujeme aj s rozlíšeniami, s ktorými sme nemali priamu skúsenosť, ale ktoré pre nás môžu mať ďalšie praktické výhody. Jazyk je teda komplexný „nástroj“ či presnejšie povedané schopnosť, ktorá sa nedá chápať len z hľadiska jeho deskriptívnej funkcie. Deskriptívna povaha jazyka ide súbežne s inými charakteristikami, ktoré sú jazyku neodňateľné. Ako sme už uviedli vyššie, Kvasz tieto s dekrípciou súbežné funkcie jazyka nazýva konštitutívnu a fundačnú.

Jazyk je teda inštrumentárium konvenčnej povahy a to bez ohľadu na fakt, či už je daná konvencia v podobe explicitne formulovaných pravidiel alebo implicitne žitých pravidielností. Ľudský jazyk predpokladá sociálne nasledovanie pravidiel. Jazyk je teda sociálne nasledovanie pravidiel vyjadrené prostriedkami symbolickej alebo ikonickkej povahy, ktoré má nielen deskriptívnu, ale zároveň i konštitutívnu a fundačnú silu.

3. Rozlíšenie a rozdiel

Obráťme teraz pozornosť na pojem *rozlíšenia*. Čo rozumieme pod *rozlíšením*? Na zodpovedanie tejto otázky je dobré formulovať dopĺňujúcu otáz-

⁷ V dejinách filozofie sa spor realizmu a antirealizmu exemplifikoval napríklad ako peripatetická diskusia o povahe ideí, stredoveký spor o univerzálie alebo ako moderný spor o existenciu ako vlastnosť pojmu či vlastnosť individua.

ku v podobe otázky z oblasti entitového realizmu: Predpokladá každé *rozlíšenie* entity, ktoré rozlišujeme? Áno, avšak tento predpoklad môže byť splnený na rozličnej úrovni. Predpoklad možno splniť na mimojazykovej úrovni (tzv. ontologický jazyk),⁸ jazykovej úrovni (tzv. teoretický jazyk) alebo jazykovej úrovni vyšších rádov (tzv. metateoretický jazyk, napr. jazyk iteratívnej geometrie).

Pokúsme sa však uvažovať ďalej a zväziť, aký zmysel má v našom bežnom jazyku výskyt termínov „rozlišovanie“, „rozlíšenie“ a „rozdiel“. Nie je totiž vylúčené, že práve analýzou bežného jazyka sa nám môže odkryť niečo, čo nás dovedie k lepšiemu porozumeniu sporu medzi realizmom a antirealizmom.

Rozlišovanie je funkčne podmienená praktická potreba nášho života. Táto potreba nachádza svoje vyjadrenie v jazyku ako v nástroji symbolickej a ikonickej reprezentácie. Ak už nám jazyk dáva schopnosť fixovať rozlíšenia, tak potom jeho prostredníctvom dokážeme skutočné rozdiely nielen znázorňovať, ale taktiež zahladzovať. A takisto ním dokážeme konštruovať aj rozdiely, ktoré sú síce neaktuálne, ale možné. Z hľadiska takého chápania jazyka je teda *realistické zobrazovanie* i *antirealistické konštruovanie* tým istým výkonom našej potreby a schopnosti funkčne rozlišovať. Zobrazovanie nutne prebieha v jazyku a rozlišovanie sa deje našimi epistemickými (vnemy), jazykovými (vyjadrenia) či technickými (chemický rozbor) „inštrumentmi“. Položme si opätovne otázku: Čo je *rozlíšenie* a čo je *rozdiel*?

Termín „rozlíšenie“ sa zvyčajne používa vo význame aktu, ktorý závisí od človeka a to bez ohľadu na fakt, či ide o akt vnímania (závislosť od zmyslov), o akt uvedomenia (závislosť od myslenia či povedané inak od našich pojmových schém) alebo ide o akt vyjadrenia (závislosť od jazyka).⁹ Termín „rozdiel“ sa naproti tomu zvykne používať s odkazom na faktické dianie, teda s poukazom na predpoklad samej reality.

⁸ Zdá sa, že Kvaszova koncepcia inštrumentálneho realizmu odmieta možnosť plnenia danej úlohy na úrovni jazyk a svet a namiesto toho rieši realizmus ako problém v rámci vzťahu dvoch jazykov. Kvasz doslova uvádza: „Preto namiesto vzťahu jazyka a sveta sa budem usilovať realizmus chápať ako *vzťah dvoch jazykov*“ (2011, 314). Osobne sa však domievam, že hoci môžu byť otázky takto chápaného realizmu netriviálne a zaujímavé z hľadiska historického vývoja vedekých teórií či literárnej tvorby, takéto chápanie nie schopné vysvetliť otázku konštituovania jazykovej praxe.

⁹ V prenesenom význame potom niekedy hovoríme dokonca i o rozlíšeníach, ktoré namerá nejaký technický prístroj. Tento význam je však odvodený, pretože význam slova „inštrument“ predpokladá niekoho, kto niečo s nejakým zámerom inštrumentalizoval.

Aby sa myšlienka stala plastickejšou, uvažujme spoločne o neslávne známej metanolovej kauze 2012 v Českej republike. Predstavme si, že sme v situácii, v ktorej je pred nami fľaša s etiketou *Original Tuzemák – záruka prvotriední kvality* od likérky *Drak*. Úspešné rozlišovanie je tu nevyhnutné na ochranu zdravia i holého života. Pred nami teda stojí otázka: Je obsahom fľaše metanol alebo etanol?

Analyzovaním kauzy sa ukáže, že *rozdiel* medzi metanolom a etanolom je faktom, a nie otázkou plurality konceptuálnych schém, ani otázkou konštituovania teoretických konštruktov či otázkou jazykových pomenovaní a následným nasledovaním pravidiel ich používania. Tento pre život rozhodujúci rozdiel si totiž môžeme a nemusíme všimnúť (zmyslami), uvedomiť (mysľou/rozumom) či opísať (prostredníctvom jazyka). Tento rozdiel je však vecou diferencovanej reality. Látka, ktorú na základe vysokoteoretického sociálnej praxe zvanej *chémia* nazývame „metanol“, spôsobuje človeku otravu alebo smrť. Rozdiel medzi metanolom a etanolom opíše chémia neutrálnym, ale presným jazykom prírodnej vedy, ktorý dokáže rozlíšiť kvapaliny (konštrukty) na základe absencie jednej skupiny CH_2 (opäť kombinácia konštruktov, ktoré našli svoj výraz v názvosloví) v jednom z dvoch objemov kvapalín. Fakticita rozdielu je však kauzálna pôsobiaca bez ohľadu na uvedomovanie, myslenie či jazykové vyjadrenie. Fakticitu rozdielu dvoch tekutín dokáže zachytiť nejakým hrubozrnnejším, ale predsa len stále praktickým spôsobom, aj jazyk našej každodennej skúsenosti. Bežný jazyk to však robí „bežne“, teda najmä s ohľadom na aspekt záujmu pomocou termínov „jedovatý“ a „konzumný“. Preto i presnosť bežného jazyka nie je určená technickým zavedením explicitných podmienok používania jazykových výrazov a vzťahov medzi nimi (ako je to v prípade chémie), ale len kontextuálnym nasledovaním konvenčne pripísaných významov termínom „jedovatý“ a „konzumný“. To, čo však ostáva a pôsobí, je faktom. Bez ohľadu na poznateľnosť či vyjadriteľnosť. Zásťanica priamočiareho realizmu tento fakt označí ako fakt diferencovanej reality. Pomocou Wittgensteinom zavedenej dichotómie *hovorenia* a *ukazovania* by sa dalo povedať, že štruktúrovanosť reality je vyjadriteľná a mysliteľná iba v jazyku, ale zároveň nemožno opomenúť, že štruktúrovanosť myslenia a jazyka sa nám *ukazuje* ako kauzálny dôsledok diania v rámci diferencovanej reality.

4. Realizmus vs antirealizmus ako spor a akcent

Na základe vyššie uvedeného sa predstavenie sporu realizmu a antirealizmu presúva na úroveň toho, či rozlíšenia opierame o fakty, alebo či fakty konštruujeme na základe rozlíšenia a ich následným spájaním do súvislostí. Inak povedané, či je (a) kauzalita vo svete a my ju myslením objavujeme a jazykom formulujeme do podoby prírodných zákonov alebo (b) je kauzalita do sveta len „vkladaná“ na základe funkčných potrieb človeka. Ak je táto transformácia sporu vhodná, tak je namieste položiť si ďalšiu otázku: Neposúva sa tak celý spor realizmu a antirealizmu do roviny akcentu? Domievam sa, že je to presne tak.

Priamočiari realisti v svojej pozícii akcentujú nezávislosť existencie zdroja rozlišovania, ktorý kauzálne¹⁰ umožnil vznik štruktúrovaného myslenia a jazyka. Antirealisti naproti tomu akcentujú odmietnutie existencie štruktúrovanej reality, pretože jediný spôsob, ako o štruktúrovanej realite vieme a vyjadrujeme ho, je plne závislý od nášho jazyka a myslenia. Pred nami potom stojí otázka, či máme vôbec nejaký prístup k realite, ktorá by nebola závislá od našich rozlišovacích a vyjadrovacích schopností.

Túto otázku sa pokúsim zodpovedať prostredníctvom vymedzenia voči Kvaszovmu pohľadu, ktorý predstavuje v štúdiu *Matematika a skutočnosť*. Jeho pozíciu inštrumentálneho realizmu považujem za antirealistickú a pokúsim sa voči nej namietat'. Ladislav Kvasz píše:

To samozrejme neznamená, že v dobách, keď neexistoval žiadny jazyk, sa „guče bielkovín“ (ktoré nazývame slonmi) nepreháňali po povrchu Zeme. Ide však o to, že existuje nespočetné množstvo spôsobov, akými je možné rozkrájať skutočnosť a určité bloky prehlásiť za súcna. Jazyk z nekonečného množstva rôznych krájaní vyberie jednu, ktorú ontologizuje. Proces krájania a ontologického postulovania označujem termínom konštitúcia. Teda nepopieram, že to, čo tu je, tu naozaj je. Realitou sa to stáva až v dôsledku rozkrájania a následného postulovania súcien. Na rozdiel od bežného relativizmu si myslím, že krájanie sa deje prostredníctvom určitých inštrumentov, ktoré do procesu krájania skutočnosti vnášajú medze. Na jednej strane inštrumenty musia byť dostatočne jemné, aby určité krájanie umožnili, na druhej strane postulované entity musia byť v zhode so skúsenosťou, ktorú prostredníctvom inštrumentov získame. (Kvasz 2011, 314)

¹⁰ V zmysle – evolučne.

Začnime teda objasnením pojmu *reality*. Ladislav Kvasz píše, že nepiera, že to, čo tu je, tu naozaj je. *Realitou sa to však (podľa neho) stáva až v dôsledku rozkrájania a následného postulovania súcien*. Na rozdiel od Kvasza sa nedomnievam, že to, čo tu je, sa realitou stáva až v dôsledku rozkrájania a následného postulovania súcien. Dôvodom môjho odmietnutia tejto Kvaszovej pozície je to, že nevidím rozumný dôvod na to, aby som namiesto jedného pojmu reality, mal pojmy reality dva. Presnejšie povedané, aby som mal pojem neštruktúrovanej skutočnosti a pojem štruktúrovanej reality. Z Kvaszovho dôvodu sa totiž jasne ukazuje, že pripúšťa niečo, čo je tak, ako je. Toto „to, čo tu je“, označuje Kvasz termínom „skutočnosť“. Kvaszom zastávaná skutočnosť je „disponovaná“ k tomu, aby bola krájaná jazykom. Zároveň však Kvasz vymedzuje, že za realitu pokladá až niečo, čo je výsledkom konštitutívnej sily jazyka. Avšak jediné dva dôvody, ktoré Kvasz pre odmietnutie tézy štruktúrovanej reality uvádza, sa opierajú (1) o existenciu nekonečného „množstva spôsobov, akými je možné rozkrájať skutočnosť a určité bloky prehlásiť za „súcna“ a (2) o fakt, že určitý jazyk vyberá vždy len jednu možnosť, ktorú ontologizuje. Problematickosť Kvaszovho náhľadu vidím v tom, že ani jeden z jeho dôvodov nijakým spôsobom neprotirečí téze o nezávislej existencii štruktúrovanej reality. Jeho prvý dôvod sa kryje s tézou o pluralite konceptuálnych schém a ich jazykových vyjadrení, a druhý dôvod sa kryje s tézou o pluralite jazykom fundovaných ontologických koncepcií. Na neproblematickú zlučiteľnosť daných téz s pozíciou priamočiareho realizmu už pritom extenzívne poukázal profesor Petr Koťátko, ktorý uvádza, že „ani nejtvrďší realista nemá dôvod zpochybňovať možnosť rôznych pojmových systémů a spôsobů vypovídání. Seberadikálnější rozdíly mezi nimi nevyklučují, že každý z nich reflektuje reálné prvky či aspekty světa, existující nezávisle na jakémkoli myšlení a vypovídání o světě“ (Koťátko 2005, 380).

Tvrdím, že Kvaszov pojem neštruktúrovanej skutočnosti, ktorá je pripravená na to, aby „bola pokrájaná“, je štandardným antirealistickým pojmom beztvareho podkladu/masy. Za zaujímavé však považujem to, že ani Kvasz, ani umiernení a ani dogmatickí antirealisti neuvádzajú vysvetlenia, ktoré by daný podklad či masu považovali len za ontologické rezíduum, ku ktorému nás vedie „gramatika“ nášho jazyka, ale svojimi príkladmi („planéty“, „guče bielkovín“ atď.) akoby uskutočňovali renesanciu antického materializmu v podobe *matéria = potencialita*, ktorá je a môže byť aktualizovaná až ideou/pojmom/inštrumentom. Toto „neštruktúrované niečo“ však Kvasz nenazýva realitou, pretože realita v jeho chápaní (a na tom sa zhodujeme)

vyžaduje nejakosť, teda štruktúrovanosť. Štruktúrovanosť však podľa Kvasza nejde bez rozlišovania prostredníctvom inštrumentov.

Osobne nerozumiem, čo Kvasza vedie k tomu, aby z dôvodu konštitutívnej sily jazyka, ktorá je zrejmá, zároveň popieral i pojmovo a jazykovo nezávislú štruktúrovanosť reality samej. Ako som už povedal, argumenty, ktoré Kvasz uvádza vo svojom texte, sa totiž opierajú o časté výhrady antirealistov (pluralita konceptuálnych schém, konštitutívna/konštruktívna sila jazyka, a závislosť ontologických koncepcií od „gramatiky“ jazyka). Problém však spočíva v tom, že obe výhrady sú preukázateľne zlúčiteľné aj s tézou o priamočiarom realizme, ktorá má naproti antirealistickým a konštruktivistickým rivalom jednu nemálo významnú výhodu. Touto výhodou je úspešné prejednanie testom reflexivity, teda toho, že realistické tvrdenia o vzťahu jazyka a reality je možné plauzibilne vzťahnúť na ne samé.¹¹

Pokúšam sa len zdôrazniť, že téza o jazyku ako inštrumente s konštitutívnou silou má význam i vtedy, keď tým jazykom krájam diferencovanú a nielen nediferencovanú realitu. Pretože verím, že spolu s Kvaszom sa zhodneme na princípe, že diferencovanosť reality je kauzálna-existenčnou podmienkou vývinu jazyka, ktorý má schopnosť diferencovať a nie opačne. Podľa pravidiel myslenia každú skutočnosť musí predchádzať možnosť. Z pozorovania prírodných zákonitostí sa však ukazuje, že niet možností, ktoré by sa existenčne neodvíjali od skutočností.

Ešte raz si dovoľím zdôrazniť, že nepopieram fakt konštitutívnej sily jazyka. Domnievam sa však, že práve konštitutívna sila jazyka (ktorú Kvasz podľa môjho tušenia zámerne nenazýva aj silou konštrukčnou) je dôležitá na vysvetlenie plurality pojmových schém, rozmanitosti jazykov a na vysvetlenie ich úlohy pri „tvorbe“ ontológií. Na rozdiel od Kvasza sa však domnievam, že hoci sa jazyk ako jeden z možných inštrumentov¹² podieľa na postulovaní súcien na základe svojej konštitutívnej sily, určite touto silou nevytvára diferencovanú realitu. Ako dôvod svojho tvrdenia uvádzam odkaz na existenčno-kauzálnu závislosť, ktorá je jednosmerná: diferencovaná realita → jazyk schopný diferencovať. Tvrdím, že štruktúrované prostredie bolo a je existenčnou podmienkou generovania štruktúrovanosti nášho myslenia a jazyka. Zároveň však nepopieram možnosť, že pre-štruktúrovanú realitu nemožno

¹¹ K tomu pozri Koťátko (2005, 388).

¹² Popri iných inštrumentoch exaktných vied, ktoré i tak nachádzajú svoje vyjadrenia opäť len v jazyku.

ďalej štruktúrovať na základe konštitutívnej (či podľa iných autorov konštruktívnej) sily nášho myslenia a jazyka.

Prax každodenného života i prax vedy nám našu odkázanosť na jazyk a na jeho konštitutívnu silu ukazuje veľmi jednoznačne a presvedčivo. Napriek tomu sa domnievam, že zastávanie tejto tézy nemusí a ani nemá mať za následok zastávanie antirealistických stanovísk. Je faktom, že bežná explánácia i vedecká prax ukazuje, že iba postulovaním entity, ktorá sa v konfrontácii s nami nadobudnutou skúsenosťou osvedčí alebo neosvedčí, sa objavujú rozdiely. Tvrdiť však, že zavedením pomenovania sa niečo v skutočnosti objaví, neznamená to isté, ako tvrdiť, že zavedením pomenovania s dôsledkom postulovania súcna sa v skúsenosti niečo objaví. Slovom, jediným zajatcom konštitutívnej sily je mysliaci a vyjadrujúci sa človek. Postulovaním súcien sa síce rozrastá naša skúsenosť, nie však skutočnosť/realita.

Z bežnej praxe možno uviesť príklad milenky. Ak manželka z dôvodu vlastnej potreby vysvetlenia citovej chladnosti svojho manžela v ostatných mesiacoch pristúpi na to, aby na základe svojich psychických tendencií a vďaka konštitutívnej sile jazyka zaviedla do „ontológie“ rodinných vzťahov súcno milenka, tak tým síce ovplyvní *skúsenosť* svojho aj manželovho života zásadným spôsobom, ale neovplyvní tým *realitu*. Ak v manželovom živote neexistuje žiadna iná žena-milenka, ktorá by vysvetľovala manželovu citovú chladnosť k manželke, tak jej konceptuálne a jazykové postulovanie síce zásadne zmení život manželky, teda dotkne sa jej skúsenosti, ale nijakým spôsobom sa nedotkne skutočnosti. Realita/skutočnosť a prežívanie reality/skúsenosť sú totiž dve celkom odlišné veci. Konfúznosť danej situácie teda spočíva na našich epistemických limitoch, pretože o skutočnosti vieme len zo skúsenosti. Preto ich však nie je možné zamieňať. Ako uvádza Jaroslav Peregrin „naše zkušenosť je vždy vecí interakcie mezi světem a naším poznávacím aparátom“ (2010, 73).

Prax biológie či chémie nám taktiež ukazuje, že tieto vedy sa pokúšajú spoznať zákonitosti reality formulovaním zákonov, ktoré umožnia daným vedám objavovať existujúce rozdiely (regularity javov etc.). Zároveň však treba priznať, že prax biológie a chémie činí svoje objavy štruktúr reality taktiež jedine konštituovaním (rozumej postulovaním) súcien alebo formulovaním hypotéz, ktoré následne testuje vo forme konfrontácie. Tvrdím však to, že ani z praxe každodenného života, ani z praxe vied nijako nevyplýva neadekvátnosť stanoviska tvrdiaceho existenciu diferencovanej reality nezávislej od našich konceptuálnych a jazykových schém.

Zaujímavé je, že pri opisovaní praxe vied realisti tvrdia, že konfrontácia postulátov, hypotéz a teórií sa uskutočňuje s diferencovanou realitou, kým antirealisti tvrdia, že konfrontácia sa uskutočňuje s našou skúsenosťou, ktorá je opätovne v zajatí našich konceptuálnych a jazykových schém. Moje zaradenie inštrumentálneho realizmu Ladislava Kvasza do tábora antirealistov sa odvíja práve od jeho tvrdenia, že „postulované entity musia byť v zhode so skúsenosťou, ktorú prostredníctvom inštrumentov získame“ (Kvasz 2011, 314). S daným stanoviskom nesúhlasím, keďže je problematické, aby nástroje, ktoré ma vedú k postulovaniu entity, boli konfrontované so skúsenosťou, ktorú získavam tými istými nástrojmi. Osobitne to platí, pokiaľ sa za „inštrumenty“ považujú i naše perceptuálne a kognitívne dispozície sprostredkovávajúce prístupy, ktorých sa nemôžeme zbaviť. Vyjadrené prozaicky, arbitrom sporu musí byť skutočnosť, nie skúsenosť, hoci o skutočnosti vieme len na základe skúsenosti.

5. Priamočiary realizmus a povaha jazyka

Po predstavení úlohy, ktorú zohráva jazyk a jeho konštitutívna sila v rámci sporu realizmu *vs* antirealizmu, po konceptuálnej analýze základných pojmov sporu ako *jazyk*, *rozlíšenie*, *rozdiel*, *konštituovať/konštruovať* a po predstavení tohto sporu ako sporu o akcent sa pokúsím ešte stručne predstaviť pozíciu priamočiareho realizmu, ktorú zastávam, a obhájiť ju ako minimalistickú pozíciu potrebnú na úspešné vysvetlenie konštituovania jazykovej praxe.

Problematika realizmu *vs* antirealizmu býva najčastejšie vyjadrená vo forme dvojotázky:

- (1) Čo *existuje*?
- (2) *Nezávisle* od čoho to existuje?

Formulácie realistických pozícií sa v rámci sporu líšia podľa toho, o akú oblasť skúmania ide. Ak však odhliadneme od špecifických formulácií, dopracujeme sa k nasledujúcej verzii realizmu, ktorá sa zvykne označovať ako pozícia priamočiareho alebo rudimentárneho realizmu. Pokúsím sa opäť¹³

¹³ Precíznu a jasnú argumentáciu v prospech pozície priamočiareho realizmu v svojich prácach (2005) a (2006) predstavil Petr Kotátko. Mojim príspevkom k danej diskusii má byť len poukázanie na to, že zastávaním priamočiareho realizmu sa nijakým spôsobom

poukázat' na to, že ide o minimalistickú pozícia potrebnú na vysvetlenie konštituovania jazykovej praxe v zhode s evolučnom teóriou.

Priamočiary realizmus tvrdí:

- (1) *existenciu* diferencovanej reality,
- (2) určitú formu *nezávislosti* diferencovanej reality od nášho jazykového, pojmového či kultúrneho uchopovania.

Ako sme už uviedli, priamočiarosť či rudimentárnosť realizmu spočíva práve v tom, že jazyk považuje za súčasť reality vo všetkých svojich parametroch. Jeho zdroj, povaha a funkcie pramenili a pramenia zo vzťahov reálnych ľudí, ich kognitívnych schopností a z interakcie týchto ľudí s reálnym prostredím. Z interakcie, ktorú zvykneme označovať ako skúsenosť. Tomu, že sa jazyk vyvinul ako prostriedok komunikácie situovanej v žitom prostredí, teda v realite diferencovanej nezávisle od našich jazykových vyjadrení či konceptuálnych schém, nasvedčuje jednak naša praktická potreba a schopnosť rozlišovať/rozlišovania, ale zároveň naša (a) schopnosť identifikácie a re-identifikácie osôb, ktorým pripisujeme tvrdenia, (b) schopnosť rozlišovania zvukov na tvorbu výrazov a ustálenie významov, (c) schopnosť korelovať výrazy s identifikovanými prvkami prostredia tak, aby bola možná referencia, a (d – n) ďalšie diferencovanú realitu predpokladajúce schopnosti.

Jazyk môže plniť základnú rolu komunikácie, ktorou je koordinácia nášho konania vo vzťahu k reálnym diferenciami (metanol, etanol) len pod podmienkou, že vyhovuje požiadavkám životnej praxe. A priamočiary realizmus je pozícia, ktorá sa pokúša vysvetliť vzťah jazyka – myslenia v rámci ich „zakorenenosti“ v realite. Priamočiary realizmus sa pokúša vysvetliť konštitutívnu (inde: konštruktívnu) a fundačnú funkciu jazyka s odkazom na to, že akty vnímania, myslenia a jazyka, ktoré sú aktérmi rozlišovania, sa museli vyvinúť jedine v podmienkach pre-štruktúrovanej, teda diferencovanej reality. Z tohto hľadiska je nutné zdôrazniť, že priamočiary realizmus nie je dogmatickým realizmom. Nie je ním preto, lebo netvrdí, že všetky entity sú existenčne nezávislé od jazyka, myslenia či kultúry. Namiesto toho priamočiary realizmus jazyk predstavuje ako nástroj a schopnosť, ktorá sa vygenerovala u reálnych ľudí žijúcich v reálnych diferenciách.

nespochybňuje konštitutívna/konštruktívna sila jazyka a myslenia a jej zásadná a neredukovateľná úloha v bežnej i vedeckej praxi. A zároveň sa pokúšam poukázat' na to, že spor realizmu a antirealizmu je v svojej podstate sporom o akcent.

Pozícia priamočiareho realizmu zároveň umožňuje vnímať spor realizmu s antirealizmom ako spor o akcent. Priamočiari realisti akcentujú zdroj rozlišovania, ktorým je diferencovaná realita ako existenčno-kauzálny predpoklad pre vývoj rozlišovacej povahy vnímania, myslenia a jazyka. Antirealisti a konštruktivisti akcentujú nutnosť a unikátnosť procesu rozlišovania, ktorý je jediným percepčným a kognitívnym mostom s realitou a ktorý nachádza svoj výraz v konštitutívnej a fundačnej funkcii jazyka.

Realisti	Antirealisti
akcent na rozdiel	akcent na <i>akt rozlišovania</i> , ktorého výsledkom je rozdiel
<i>rozdiel podľa R = zdroj rozlišovacieho aktu je fakt skutočnosti (závislosť od diania/reality)</i>	<i>rozdiel podľa AR = (i) výsledok aktu vnímania (závislosť od zmyslov), (ii) výsledok aktu uvedomenia (závislosť od myslenia), (iii) výsledok aktu vyjadrenia (závislosť od jazyka)</i>
akcent na rozdiely (diferencovanú realitu) ako kauzálnu-existenčnú podmienku našich rozlišovacích, uvedomovacích a vyjadrovacích schopností	akcent na slobodu rozlišovania ako výraz autonómnosti jazyka a myslenia bez ohľadu na externé prostredie, ktoré mysliačeho a vyjadrujúceho sa človeka determinuje

6. Záver

Na záver je potrebné zdôrazniť, že z uvedeného vyplýva, že priamočiary realizmus nie je pozíciou, ktorá by bola nutne viazaná na „ontológie výplní“, ergo nie je možné stotožňovať ho alebo zamieňať napríklad s pozíciou dogmatického realizmu tvrdiacou existenciu predmetov. Charakter priamočiareho realizmu nie je dogmatický, ale apodiktický. Pretože je pozíciou, ktorá tvrdí existenciu diferencovanej reality ako kauzálnu-existenčného predpokladu akejkoľvek deskriptívnej, konštitutívnej a fundačnej sily nášho jazyka. Priamočiary realizmus je pozícia, ktorá (na rozdiel od antirealistických pozícií) neponúka ignorovanie otázky vzniku a vývoja jazykovej praxe a konštitutívnej sily jazyka, ale ponúka jej plauzibilné vysvetlenie.

Acknowledgement (Grant ID #15637)

This publication was made possible through the support of a grant from the John Templeton Foundation. The opinions expressed in this publication are those of the author and do not necessarily reflect the views of the John Templeton Foundation.

Literatúra

- HOCKETT, C. F. (1960): Logical Considerations in the Study of Animal Communication. In: Lanyon, W. E. – Tavolga, W. N. (eds.): *Animal Sounds and Communication*. Washington, DC: American Institute of Biological Sciences.
- KOŤÁTKO, P. (2005): Realismus a jazykový konstruktivismus. *Organon F* 12, 377-396.
- KOŤÁTKO, P. (2006): *Interpretace a subjektivita*. Praha: Filosofia.
- KVASZ, L. (2011): Matematika a skutočnosť. *Organon F* 18, 302-330.
- PEREGRIN, J. (2010): Kvaszova filosofie matematiky mezi platonismem a naturalismem. *Organon F* 17, 71-80.
- ZOUHAR, M. (ed.) (2010): *Realizmus, internalizmus, individualizmus. Ku knihe Petra Koťátka Interpretace a subjektivita*. Bratislava: Infopress.